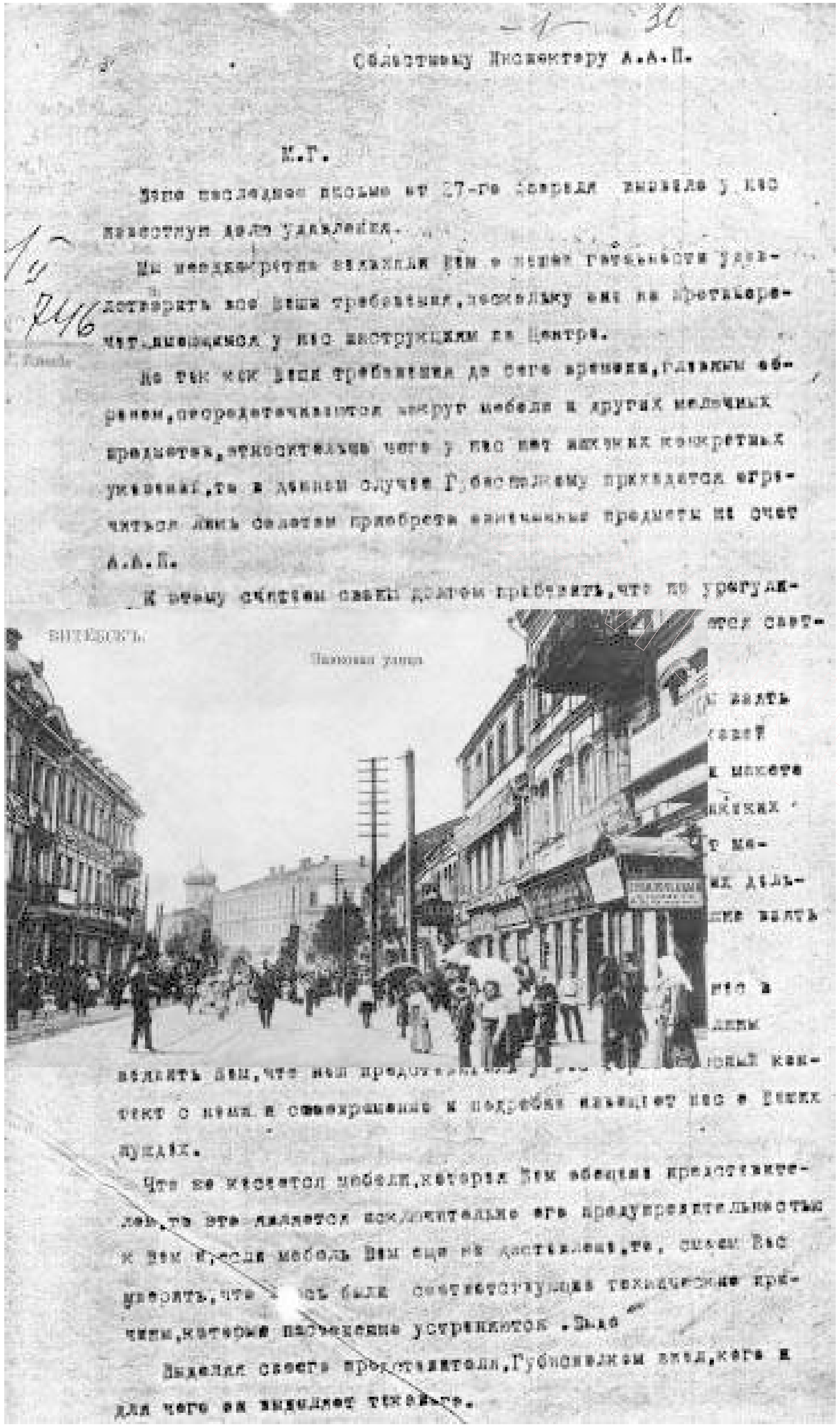

23

ВІЦЕБСК: ІЗНОЎ ПАЎТАРЭНЬНЕ ПРОЙДЗЕНАГА

Новы кіраўнік акругі. — Шымялёвічу цяжка. — Арышт і вызваленьне рабіна. — Упаўнаважаны зьнік. — Дружба з губэрнатарам. — Зэліксон папярэджвае. — Абвінавачаньні ў друку. — Блаславеньне біскупа

Напачатку жніўня ўпершыню за тры месяцы ў будынку губвыканкаму на вуліцы Савецкай, 18 зьявіўся амэрыканскі грамадзянін. У Віцебск зь Вены прыбыў новы кіраўнік акругі — вэтэран АРА Рэйманд Брэнд. Адбылася сустрэча з кіраўніцтвам губвыканкаму, затым упаўнаважаны Шымялёвіч пазнаёміў Брэнда з кіраў-

нікамі аддзелаў асьветы, аховы здароўя й сацыяльнага забесьпячэньня. Здавалася, Віцебск быў гатовы забыцца на старыя крыўды й павесьці супрацу з АРА па-новаму.

Новы кіраўнік пачаў са знаёмства з апэрацыямі ў губэрскім цэнтры, наведаў шпіталі й дзіцячыя дамы. У Віцебск зь Менску прыяжджаў Фрэнк Вілі, зь якім абмяркоўвалі праблемы далейшых мэдычных паставак, затым Брэнд выправіўся ў падарожжа па акрузе.

Упаўнаважаны Шымялёвіч стараўся як мог, але й сам мусіў скардзіцца ў Маскву — няма асобнага штату, апарат губвыканкаму перагружаны, цяжка атрымаць адказы на запыты:

> У выніку самому даводзіцца хадзіць з адной установы ў іншую, настойваць, патрабаваць, пагражаць прыцягненьнем да адказнасьці, без чаго, верагодна, увогуле нічога не даможася. Досыць сказаць, што АРА ўвесь час ня мела электрычнасьці, пакуль, нарэшце, губкамунаддзелу не была дадзеная тэлефанаграма з прапановай прывесьці электрычнасьць у парадак за 48 гадзінаў з прыцягненьнем да адказнасьці за невыкананьне. Гэта дало добры вынік, і сьвятло хутка зьявілася.

У тым самым дакумэнце, толькі на дзевяць старонак раней, Шымялёвіч ускладаў віну за брак сьвятла на былога кіраўніка акругі:

> Айкер на ўсё глядзеў пад вуглом парушэньня Рыскага пагадненьня й пра ўсе дробязі паведамляў Цэнтар, пра аплату за рамонт, пра электрычнасьць. Губвыканкам прапанаваў АРА несьці ўсе выдаткі да высьвятленьня ў цэнтры, АРА адказвала тым самым, і ў выніку АРА сядзела без электрычнасьці, была пазбаўленая й іншых зручнасьцяў, што яшчэ болей раздражняла Айкера й давала яму магчымасьць згушчаць атмасфэру.

Вельмі хутка згушчаць атмасфэру пачаў сам Шымялёвіч:

> Даводзіцца выступаць ня толькі ад імя губвыканкаму, але й Цэнтру. Неабходнасьць пашырэньня складу АРА й далучэньня суседняга пакгаўзу чыгункі выклікала з боку апошняй ня толькі абыякавае стаўленьне, але й злачыннае адцягваньне адказу тыднямі, хаця чыгунцы склад быў не патрэбны. Затое склад адразу быў аддадзены, калі я заявіў, што дам тэлеграму Эйдуку й Дзяржынскаму.

Непасьлядоўнасьць ці, магчыма, бюракратычная й палітычная спрактыкаванасьць Шымялёвіча пачала прыносіць плён: упаўнаважаны ня толькі дапамог з электрычнасьцю й складамі, але паспрыяў вырашэньню канфлікту ў Вяліжы.

Амэрыканскія габрэі, якія аплацілі 124 пасылкі, у якасьці адрасата, адказнага за іх разьмеркаваньне, прызначылі мясцовага рабіна. Аднак губвыканкам і габрэйскі камітэт Вяліжу, у склад якога ўваходзілі камуністы, настойвалі

на сваім праве складаць сьпіс паводле клясавага прынцыпу.

Рабін напісаў скаргу ў віцебскую кантору АРА, пасьля чаго быў абвінавачаны ў здрадзе, арыштаваны й пасаджаны за краты. У адказ амэрыканцы адмовіліся выдаваць вялікія пасылкі са складу. Падобныя канфлікты ўспыхнулі ў Лепелі й Дрысе. У выніку АРА пастанавіла прыпыніць выдачу групавых пасылак цалкам. Шымялёвічу ўдалося дапамагчы вызваліць рабіна й пагасіць канфлікт.

Нягледзячы на крытыку на адрас АРА, Шымялёвіч прызнаваў неабходнасьць амэрыканскай дапамогі. У самай першай справаздачы ў Маскву віцебскі ўпаўнаважаны выклаў адзінаццаць просьбаў — ад пашырэньня паўнамоцтваў да вылучэньня дадатковых грошай і штату, неабходных для пасьпяховай працы. Першым пунктам ішла агульная просьба да Ландэра:

> Спрыяць са свайго боку пашырэньню дзейнасьці мясцовай канторы АРА ў галіне дзіцячай, мэдычнай, у адкрыцьці сталовак і гэтак далей з прычыны цяжкага становішча дзяцей Паволжа, а гэтаксама ўсяго насельніцтва, якое пацярпела ад стыхійнага бедзтва.

Віцебскі губэрскі камітэт партыі меў іншы погляд і зьвярнуўся ў ЦК РКП(б):

> Беручы пад увагу непатрэбнасьць і нават шкоднасьць знаходжаньня АРА на тэрыторыі Віцебскай губэрні як прыфрантавой паласы, і з улікам таго, што АРА перш за ўсё арганізуе свае базы ў гэтак званых стратэгічных пунктах і што яна, як прыхаваная ваенная арганізацыя, ставіць варожыя РСФСР мэты, губкам хадайнічае перад ЦК аб недапушчэньні дзейнасьці АРА ў Віцебскай губэрні.

У верасьні ў Маскве адбылася агульная канфэрэнцыя ўпаўнаважаных пры замежных арганізацыях дапамогі. Калі Шымялёвіч вярнуўся з канфэрэнцыі, дык адразу прыпыніў выдачу мэдычных паставак. На сустрэчы з Брэндам ён стаў з падвоенай настойлівасьцю зноў дамагацца беспасярэдняга ўдзелу ў разьмеркаваньні дабрачыннай харчовай дапамогі. Уражаны новай непасьлядоўнасьцю, Брэнд паведамляў у Маскоўскую штаб-кватэру:

> Я пераказваю ўсё гэта, каб толькі паказаць, з чым мы хутчэй за ўсё сутыкнемся ў будучыні. Гэта, безумоўна, вынік апошняе канфэрэнцыі, і ён не абяцае бесьперашкоднай працы.

Брэнд не памыляўся наконт будучыні й таму, мабыць, ня надта шкадаваў, калі 5 кастрычніка Шымялёвіч раптоўна выехаў у Маскву дзеля прыватнай, як ён сказаў, справы — і не вярнуўся. Падсумоўваючы пазьней узаемадачыненьні з уладамі пасьля ад'езду першага кіраўніка акругі Айкера й адстаўкі ўпаўнаважанага Канапліна, Брэнд пісаў:

> Быў прызначаны новы ўпаўнаважаны ў справах АРА прозьвішчам Пайкін. Ён пратрымаўся на пасадзе тыдзень, і яго зьмяніў супрацоўнік з маскоўскага апарату ўпаўнаважаны Шымялёвіч. Новы ўпаўнаважаны паспрыяў вызваленьню вяліскага рабіна. Але ў Віцебску жыцьцё савецкага прадстаўніка нядоўгае, і пасьля паездкі ў Маскву прадстаўнік апарату Ландэра паведаміў, што ня вернецца.

25 верасьня з Маскоўскай штаб-кватэры ў Віцебск прыйшла тэлеграма: у акрузе пачынаецца праграма дзіцячага харчаваньня, якой дамагаўся яшчэ Джон Айкер. Патрабуецца новы склад, трэба наняць інспэктараў і арганізаваць іхную працу, вызначыць адрасатаў. Месца Шымялёвіча заставалася вакантным, і адзінай асобай, якая магла вырашаць пытаньні АРА, нечакана стаў старшыня губвыканкаму Крылоў. Брэнд пісаў:

> У гэты пэрыяд дачыненьні ўладаў і АРА былі самымі сардэчнымі за ўвесь час — зь дзьвюх прычынаў: характар старшыні (малады чалавек раней служыў на флёце) і той факт, што Віцебская акруга атрымала 5000 рацыёнаў дзіцячага харчаваньня для закрытых установаў. Калі старшыня губвыканкаму гаварыў, што нешта будзе зроблена, гэта рабілася. Калі яму сказалі, што патрабаваньні перадаць пастаўкі ў аддзелы губвыканкаму ці камітэту, які б стаяў над кіраўніком акругі, немагчымыя з прычыны палітыкі АРА, ён прыняў гэта як факт і не спрабаваў прымусіць кіраўніка акругі да кампрамісаў.

Нягледзячы на спрыяльнае стаўленьне, вырашаць штодзённыя справы кожны раз з кіраўніком губэрні было нязручна. І калі новым упаўнаважаным пры АРА быў прызначаны старшыня губэрскага аддзелу аховы здароўя Елізары Зэліксон, Брэнд нават узрадаваўся:

> Новы прадстаўнік быў ворагам свайго папярэдніка, і будучыня выглядала ружовай, калі ён заявіў, што хоча супрацы, і даў зразумець, што ягоныя мэтады будуць супрацьлеглыя тым, якімі карыстаўся чалавек зь ведамства Ландэра.

Ці то Брэнд недаацэньваў папярэдняга ўпаўнаважанага Шымялёвіча, ці пераацэньваў новага, але неўзабаве яму давялося пераканацца, што віцебская рэчаіснасьць больш складаная.

Зь Менску зноў прыехаў лекар Фрэнк Вілі, і разам з Брэндам яны адправіліся ў Полацак, каб агледзець гарадзкі шпіталь і дзіцячыя дамы. У шпіталі амаль не было мэдыкамэнтаў і абсталяваньня, але амэрыканцы былі ўражаныя чысьцінёй, парадкам і надзвычай добрай арганізацыяй працы. Вілі склаў сьпіс, і ў Віцебску падрыхтавалі ўсё для перадачы. Але калі лекар з Полацку прыбыў у губэрскі цэнтар, яго сустрэў загад: дапамогі ня браць. Яна не была папярэдне ўхваленая губаддзелам аховы здароўя.

Пачаліся спрэчкі: араўцы гаварылі пра сваё права беспасярэдне дапамагаць тым, каго яны вызначылі, Зэліксон настойваў на афіцыйным пасярэдніцтве. Афіцыйнага камітэту разьмеркаваньня дапамогі не прызнавалі амэрыканцы, другога камітэту не прызнавала віцебскае начальства. Неўзабаве Брэнд напісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

> Мы патлумачылі ўпаўнаважанаму, што дзякуючы такой тактыцы Віцебск ужо страціў шмат вагонаў мэдыкамэнтаў, і ягоныя афіцыйныя пасланьні пакінулі вельмі адмоўнае ўражаньне. Ён адразу пачаў выбачацца й зрабіў заяву, якую мы заўсёды згадваем у падобных выпадках. «Што я магу зрабіць, калі з апарату таварыша Ландэра патрабуюць, каб я рабіў адно, з выканкаму — другое, з губаддзелу аховы здароўя — трэцяе, і ніводнае з гэтых патрабаваньняў не задавальняе вас».

Асаблівую насьцярожанасьць упаўнаважанага выклікала гуртовая дапамога, якую дабрадзеі з Амэрыкі прызначалі канкрэтным групавым адрасатам (габрэям у мястэчку, лекарам ці навукоўцам). Спачатку Брэнд і Зэліксон дамовіліся, што пры раздачы будуць прысутнічаць прадстаўнікі мясцовых выканкамаў і, у разе праблемаў, яны змогуць прыпыніць выдачу. Усё ішло добра, пакуль упаўнаважаны ня ўведаў, што гэтым роля выканкаму й абмяжоўвалася. Выканкамы не дадавалі й не выкрэсьлівалі імёнаў атрымальнікаў. Зэліксон запатрабаваў, каб ніводны багацей не атрымліваў пасылак, назваў АРА буржуазнай арганізацыяй і папярэдзіў, што гуртовая дапамога стварае выдатную глебу для контрарэвалюцыі.

Брэнд пісаў:

> Калі яму сказалі, што пры самым нязначным сьведчаньні, быццам кіраўнік акругі ці любы супрацоўнік АРА займаецца такой дзейнасьцю, усё, што ад яго патрабуецца, — напісаць у Маскву й дадаць доказы, ён адразу стаў шматслоўным і падрабязным наконт асабістай сумленнасьці віцебскіх супрацоўнікаў, але вось жа няма такой упэўненасьці пра АРА як арганізацыю.

Справу пераслалі ў Маскву ў апарат Ландэра — адтуль у губвыканкам прыйшло ўказаньне не перашкаджаць выдачы такой адраснай дапамогі. Сытуацыя зноў абвострылася, калі ў Віцебск стала паступаць гуртовая дапамога агульнага прызначэньня, разьмяркоўваць якую меў права сам кіраўнік акругі. У кантору АРА, а не ў губвыканкам пайшлі просьбы з усёй губэрні. Улады адчулі пагрозу свайму аўтарытэту. На хуткую дапамогу з Масквы асабліва спадзявацца не выпадала, і было вырашана паўзьдзейнічаць на амэрыканцаў іншым чынам.

Зэліксон меўся падрыхтаваць выступ у друку са сьпісам прэтэнзіяў да АРА, але перад публікацыяй папярэдзіць Брэнда й паспрабаваць дамагчыся саступак. Апроч галоўнай хібы — адхіленьня ўладаў ад разьмеркаваньня пасылак, АРА вінавацілі ў дрэннай арганізацыі мэ-

дычнае дапамогі, няправільным падыходзе да сіротаў, якіх карм іл і толькі ў дзіцячых дамох, дзе амэрыканцы пабывалі з інспэкцыямі. Як прыклад прыводзілася місія Нансэна, якая перадавала ўсю дапамогу афіцыйным уладам.

Прафіляктычная сустрэча прайшла досыць нэрвова. Брэнд паведамляў у Маскоўскую штабкватэру:

> Упаўнаважаны запатрабаваў, каб усе звароты па дапамогу праходзілі праз ягоны офіс. Мы адказалі, што маем права на свабоду кантактаў. Ён запярэчыў, што, калі ўсё ня будзе праходзіць праз ягоны офіс, ён ня зможа кантраляваць дзейнасьці АРА. Я палічыў да дзесяці й сказаў, што ў нашым разуменьні ягоная задача не кантраляваць, а дапамагаць нам. Я думаў, ён перастане ўжываць слова «кантроль», але ён працягваў і заявіў, што менавіта гэтага чакае ад яго выканкам.

Брэнд паказаў упаўнаважанаму тоўсты стос просьбаў аб дапамозе. Той заявіў, што палову іх ён сам бы лёгка выкрасьліў са сьпісу, і амэрыканцам ня трэба было б увогуле сустракацца з гэтымі асобамі. Брэнд адказваў, што праверка просьбаў аб дапамозе ўваходзіць у ягоныя абавязкі й ён мусіць мець магчымасьць свабодных сустрэчаў.

Неўзабаве выступ з крытыкай быў надрукаваны і ўтрымліваў усе ацэнкі й абвінавачаньні, пра якія папярэджваў упаўнаважаны, — за выняткам аднаго патрабаваньня. Брэнд пісаў:

> Упаўнаважаны сам сябе перамог, бо ў апошнім абзацы гаварылася, што ўсе звароты павінны адрасавацца беспасярэдне нам. Мы зьдзівіліся, калі пабачылі гэты абзац, бо якраз мелі працяглую гутарку пра наўпроставыя звароты й патрабавалі гэтага права.

У газэце была памылка. Назаўтра зьявілася нататка пад загалоўкам «Сур'ёзная папраўка». Але Брэнд, які ад пачатку не спадзяваўся на палёгку, і ня думаў саступаць:

> Мы будзем надалей выдаваць дабрачынныя харчовыя наборы паводле зваротаў, якія ўжо атрымалі, бо людзям патрэбны харч больш за ўсё астатняе. Калі будуць скаргі, мы гатовыя да наступстваў.

У Віцебску ўмелі чытаць газэты — Брэнд штодня стаў атрымліваць дзясяткі просьбаў аб дапамозе. Кожная просьба разглядалася індывідуальна, з наведваньнем адрасатаў:

> Усе дамы былі амаль аднолькавыя. Ложак ці два ў кутку, часам матрацы на падлозе, стол і пара зламаных крэслаў — вось і ўся мэбля. Брудныя малыя ціха сядзяць навокал. Месяцамі іхная ежа складалася з капусты, чорнага хлеба й гарбаты, і нам кажуць, што ім яшчэ пашанцавала. Яны дранцьвелі, калі атрымлівалі наш пакет з такой колькасьцю прадуктаў адразу, усе акуратна запакаваныя й бясплатна.

Амэрыканцы не адмаўляліся разглядаць просьбы, якія зрэдку ішлі й на адрас упаўнаважанага, але правяралі іх гэтаксама, як усе астатнія. У сярэдзіне лістапада ў Віцебску, як і ўсюды ў зоне дзеяньня АРА, пачалася кампанія замоваў цёплай вопраткі. Араўцы зьбіралі паштоўкі-замовы, сваякі ці знаёмыя з Амэрыкі й Эўропы аплачвалі пасылкі з матэрыяламі для пашыву, якія выдаваліся са складоў АРА.

Аднойчы ў кантору ўвайшоў высокі, пад два мэтры, дзябёлы наведнік у чорнай сутане. Ён блаславіў пэрсанал і групу віцяблянаў, якія чакалі выдачы пасылак. Тыя сталі ў чаргу да сьвятара, каб пацалаваць руку. Незвычайны наведнік расьпісаўся за сваю пасылку й папрасіў сустрэчы з кім-небудзь з амэрыканцаў. Яго правялі да новага сакратара акругі Эдварда Рэмі. Наведнік аказаўся праваслаўным біскупам.

Рэмі пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

> Сьвятар папрасіў мяне перадаць амэрыканцам, якія прыслалі дапамогу, словы ўдзячнасьці за іхную дабрыню ад сябе й іншых сьвятароў. Біскуп ужо быў у турме, і неўзабаве яго чакае суд у справе канфіскацыі царкоўных скарбаў. У яго ўжо адабралі царкву, на пасадзе яго зьмяніў «чырвоны біскуп»[79].

[79] Паводле дасьледнікаў («Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.)»), у 1922 у Беларусі быў расстраляны 201 прадстаўнік праваслаўнага духавенства.

Дапамога незалежна ад клясавых, нацыянальных і рэлігійных прынцыпаў спрыяла аўтарытэту АРА ў Віцебску, нягледзячы на ўсе публікацыі ў камуністычным друку.

Гэтая акалічнасьць хавала ў сабе новыя канфлікты.